

Teresa DZIKOWSKA

Katedra Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich AR we Wrocławiu
Department of Planning and Rural Development Agricultural University of Wrocław

Kierunki transformacji gruntów na obszarach wiejskich na przykładzie wsi Dolna w województwie opolskim Directions of land use changes on example Dolna village in opolskie province

Słowa kluczowe: struktura użytkowania gruntów, zalesianie gruntów rolnych, polityka przestrzenna

Key words: structure of land use, afforestation, land policy

Wprowadzenie

Rozwój społeczno-gospodarczy spowodował ograniczenie roli uwarunkowań przyrodniczych w kształtowaniu struktury użytkowania gruntów (Brown 2003). W drugiej połowie XX wieku wzrosła bardzo szybko liczba mieszkańców oraz potrzeby żywieniowe człowieka. Zwiększenie powierzchni produkcyjnej oraz produktywności stanowiło zabezpieczenie samowystarczalności żywnościowej zarówno w Polsce, jak i w innych krajach. W celu zwiększenia powierzchni produkcyjnej użytków rolnych (a zwłaszcza gruntów ornych – najintensywniejszego sposobu zagospodarowania gruntów) oraz przystosowywania kształtu pól do ich w pełni zmechanizowanej uprawy wy-

sokotowarowej podejmowano decyzje np. o:

- zmeliorowaniu gruntów stale lub okresowo podmokłych,
- przekształceniu trwałych użytków zielonych na grunty orne,
- likwidacji zadrzewień śródpolnych, oczek wodnych poprzez rekultywację na cele rolne (Serwicki i in. 1990),
- rekultywacji nieużytków, gruntów słabych i zdegradowanych przez przemysł (Strzelecki i Sobczak 1972).

Teraźniejszość przyniosła ze sobą nowe idee oraz nowe problemy. Naczelną oraz ustawową zasadą w gospodarce przestrzennej Polski, zarówno na szczeblu polityki rządowej, jak i polityki prowadzonej przez samorzady województwa lub gminy, jest rozwój zrównoważony. Zachowanie równowagi w funkcjonowaniu sfer: gospodarczej, społecznej i ekologicznej, jest zadaniem bardzo trudnym, gdyż dotychczas podejmowane działania, zmieniające or-

organizację przestrzeni, nie spełniają często tego warunku równowagi. Skutkiem niekompleksowego wprowadzania zmian jest pojawianie się konfliktów i problemów o charakterze ekologicznym. Pomijanie lub konsumpcyjne traktowanie zasobów przyrodniczych prowadzi do degradacji lub dewastacji środowiska. Nowa idea, która patronuje działaniom kształtującym środowisko życia człowieka, to renaturyzacja. Generalna zasada to powrót do stanu sprzed ingerencji człowieka. Zabiegi przywracające wartości przyrodnicze terenu stanowią zestaw metod fitobiologicznych. Wśród zabiegów kształtowania i polepszania warunków środowiska wymienić należy między innymi: zadrzewianie, rozplanowanie struktury użytków, wybór płodozmianów (Bartkowski 1975).

Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej jest jednoznaczne z przyjęciem zasad wypracowanych przez dotychczasowych jej członków. Oznacza to partycypację polskich rolników i państwowych służb rolnych w realizacji założeń wspólnej polityki rolnej. W chwili obecnej przygotowywane są przez wojewódzkie zespoły robocze szczegółowe zasady i procedury restrukturyzacji wsi i rolnictwa. Przewiduje się zmiany w strukturze użytkowania gruntów, władania oraz strukturze wielkościowej gospodarstw rolnych. U podstaw wielu spośród tych zmian leżą warunki przyrodnicze przekształcanych obszarów.

Ujęcie problemu

Zmiana ustawodawstwa Polski w związku z akcesją do Unii Europejskiej oznacza również nowe rozwiązania dla gospodarki przestrzennej na

obszarach wiejskich. Zmiany, jakie nastąpią, wynikają z przekształceń strukturalnych rolnictwa i obszarów wiejskich i stanowią zakres realizacji przedsięwzięć II filaru wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej. W pierwszej kolejności należy oczekiwać na wybranych priorytetowych obszarach następujących zjawisk, związanych z transformacją gruntów:

- odtworzenie trwałych użytków zielonych (obniżenie intensywności produkcji rolnej),
- urządzania i kształtowania zadrzewień śródpolnych (przeciwdziałanie naturalnej degradacji gruntów, zakładanie ostoi dla zwierząt),
- lokalizacja oczek wodnych (optymalizacja gospodarki wodnej),
- zalesianie gruntów ornych niskich klas bonitacyjnych (program zwiększania lesistości).

Kostrowicki (1980) uważa, że „użytkowanie biosfery, jej pielęgnacja i uzdrowienie nie jest bowiem sprzeczne ze społeczno-ekonomicznymi potrzebami ludności, z jej dalszym wszechstronnym rozwojem”. Działania ludzi powinny być ukierunkowane na zrównoważone funkcjonowanie biosfery, gdyż właśnie stan równowagi w przyrodzie pozwoli na utrzymanie wysokiej wydajności ziem użytkowanych rolniczo, zdrowy wypoczynek oraz samooczyszczanie się zasobów środowiska.

Podjmując jakiegokolwiek działania związane z zagospodarowaniem gruntów na obszarach wiejskich, należy pamiętać, że „roślinność jest ważnym czynnikiem procesów samooczyszczania środowiska” (Ryszkowski 1986). Literatura podaje wiele przykładów

możliwości działań rolniczych, które nie stoją w kolizji z osiąganiem zysków ekonomicznych i aktywną ochroną środowiska przyrodniczego.

Biorąc pod uwagę stan rolniczej przestrzeni produkcyjnej, a przede wszystkim strukturę użytkowania gruntów, można przewidzieć zmiany, które w kilkunasto- lub kilkudziesięcioletniej perspektywie będą zachodziły w związku z kierunkami dotychczasowych przepływów powierzchni między poszczególnymi grupami i rodzajami zagospodarowania. Następują wyłączenia gruntów rolnych na cele mieszkaniowe i przemysłowe oraz na cele użytków kopalnych lub innych. Na terenach wielu gmin nastąpiły w ostatnich latach zwiększone wyłączenia z przeznaczeniem pod pas autostrady (Dzikowska 2002).

Wykorzystanie powierzchni ziemi powinno być optymalnie dostosowane do naturalnych warunków przyrodniczo-glebowych. Obecny stan wskazuje, że racjonalnym sposobem zagospodarowania jest przeznaczenie gruntów o małej przydatności dla rolnictwa na cele niezwiązane z gospodarką rolną. Najwłaściwszym kierunkiem użytkowania takich gruntów jest ich zalesienie. Konieczność uporządkowania przestrzeni rolno-leśnej wymaga opracowania granicy rolno-leśnej. Zalesienia mogą stanowić ważny element przekształceń strukturalnych polskiego rolnictwa w związku z dużym rozdrobnieniem gruntów, lokalnie niską jakością gleb, słabo rozwiniętą infrastrukturą techniczną wsi oraz niekorzystnymi procesami demograficznymi (Puchniarski 2000). Zapewniają jednocześnie poprawę warunków środowiska przy-

rodniczego, a w szczególności oddziałują pozytywnie na klimat, zwiększając możliwość retencjonowania wody, ograniczają erozję wodną i wietrzną, polepszają warunki wypoczynku i zdrowia ludności.

Innym rodzajem użytkowania gruntów, które podobnie jak grunty leśne odznaczają się znaczącym pozytywnym wpływem na środowisko przyrodnicze i jego możliwości samooczyszczania, są trwałe użytki zielone, czyli łąki i pastwiska (Kostuch 1979). Użytki zielone nie tylko dostarczają dobrej paszy dla przeżuwaczy, ale wpływają także na poprawę warunków hydrologicznych zlewni i czystości wód powierzchniowych (Kopeć 1999). Wynika stąd potrzeba właściwego ze względów przyrodniczych zagospodarowania zlewni rzek i zbiorników wodnych.

Materiał i metody

Badania przeprowadzono we wsi Dolna w gminie Leśnica. Na podstawie danych dotyczących procesów przepływu pomiędzy poszczególnymi rodzajami gruntów w okresie ostatniego 5-lecia oraz wprowadzenia programu reform strukturalnych oszacowano zmiany w powierzchniowych udziałach procentowych badanych rodzajów użytków gruntowych. Okres 5-letni analizy zmian w strukturze użytkowania gruntów wynika ze stabilności badanych procesów w tym okresie (Akińcza i Dzikowska 2003). Podstawowe źródło danych stanowiła baza informacji ewidencyjnych, danych statystycznych oraz wyniki wizji lokalnej.

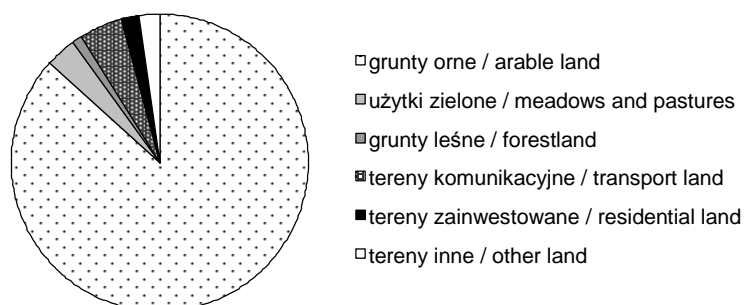
Punktem wyjścia badań jest inwentaryzacja stanu oraz identyfikacja procesów, które miały miejsce w latach poprzedzających inwentaryzację. Poczynając więc od analizy struktury użytkowania gruntów na obszarze wsi Dolna, przeprowadzono graficzną symulację przepływu powierzchni użytków rolnych w perspektywie do 2020 roku. Elementy przeprowadzonej symulacji wynikają ze zdarzeń jednorazowych (w przypadku budowy autostrady) albo stale zachodzących procesów (w odniesieniu do gruntów przeznaczanych pod zabudowę mieszkaniową). Obliczenia polegały na identyfikacji jakości i powierzchni gruntów, zapisanych w ewidencji gruntów obrębu ewidencyjnego Dolna, które zmieniły sposób użytkowania i co zostało ujawnione w bazie ewidencji gruntów. Zaobserwowane zmiany pozwoliły na określenie przyszłych przeobrażeń w strukturze użytkowania gruntów. Kolejnym etapem w sformułowaniu ostatecznego przewidywanego kierunku transformacji gruntów było uwzględnienie założeń zmian w gospodarowaniu przestrzenią, a zwłaszcza rozwoju gospodarczego i ekologicznego.

Informacja gleboznawcza o klasie bonitacyjnej gruntu, będąca treścią ewidencji gruntów i budynków, stanowi zasadniczą informację w przypadku projektowanych zmian w strukturze użytkowania gruntów. Wiedza na temat jakości bonitacyjnej jest wyznacznikiem decyzji o przyszłym wyłączeniu gruntów z produkcji rolnej w przypadku przeznaczenia ich pod inwestycje lub zalesienie.

Symulację perspektywicznej struktury użytkowania gruntów wsi Dolna oparto na ewidencyjnej strukturze jakościowej użytków rolnych, a w przypadku pasa autostrady A-4 – na materiałach kartograficznych i geodezyjnych lokalizacji inwestycji.

Wyniki

Wieś Dolna, w gminie Leśnica, charakteryzuje się dominacją użytków rolnych, a przede wszystkim gruntów ornych (rys. 1). Znikomy udział powierzchniowy zajmują grunty leśne – 1%. Wynika stąd, że wieś leży w rejonie rozwoju rolnictwa. Potwierdzają to badania przeprowadzone przez Stelma-

RYSUNEK 1. Struktura użytkowania gruntów obrębu Dolna w gminie Leśnica
 FIGURE 1. The structure of land use in Dolna village commune Leśnica

cha i innych w 1988 roku oraz przez Nietupskiego i innych w 1998 roku. Wieś Dolna posiada optymalne warunki do intensyfikacji produkcji rolniczej poprzez jej mechanizację i chemizację. Obszar gruntów rolnych wsi Dolna jest wolny od procesów przyrodniczej degradacji (erozja wodna i wietrzna), następuje jednak stopniowe zanieczyszczanie gruntów wskutek emisji przemysłowych. Gmina Leśnica znajduje się wśród gmin tworzących rejon intensywnej produkcji rolniczej, zarówno zwierzęcej, jak i roślinnej.

Zmiany w sposobie użytkowania gruntów są wielokierunkowe. Na obszarze wsi nie zlokalizowano w okresie drugiej połowy XX wieku żadnej inwestycji wielkopowierzchniowej. Grunty wyłączano z produkcji rolnej z przeznaczeniem pod zabudowę mieszkaniową. Proces ten był stały, jednak nie stanowił przyczyny powstawania konfliktów przestrzennych. Konflikty takie pojawiły się z końcem XX wieku, gdy nastąpiła lokalizacja odcinka autostrady płatnej A-4. Miały miejsce wtedy trwałe wyłączenia gruntów rolnych z produkcji. Pod budowę autostrady pozyskano grunty położone w liniach rozgraniczających inwestycję. Wskutek tego procesu zostały one zakwalifikowane w ewidencji gruntów jako tereny komunikacyjne.

Eksploatacja autostrady związana jest z emitowaniem tzw. zanieczyszczeń komunikacyjnych. Są one podstawową przyczyną zmian w strukturze użytków rolnych położonych w strefie szkodliwego oddziaływania tychże zanieczyszczeń. Zasięg przestrzenny przewidywanych transformacji użytków wynika z ustaleń decyzji lokalizacyjnej danego

odcinka autostrady. Decyzja taka, wydana przez wojewodę opolskiego (z dnia 27.07.1996 roku) wprowadza zakaz konsumpcyjnego oraz paszowego użytkowania plonów pozyskanych z gruntów zlokalizowanych w strefie ponadnormatywnego oddziaływania autostrady (pas użytków rolnych z obu stron autostrady szerokości 150–200 m, licząc od skraju korony jezdni). Na tym terenie powinna nastąpić likwidacja użytków zielonych (Curzydło 1999, Dzikowska 2003).

Podsumowanie i dyskusja

W okresie perspektywicznym do 2020 roku przewiduje się kontynuację lub zainicjowanie następujących procesów:

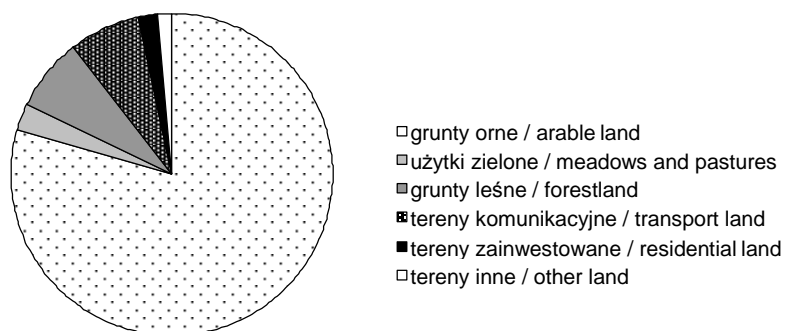
1. Powierzchnia wyłączanych gruntów z produkcji rolnej i przeznaczanie ich pod zabudowę mieszkaniową kształtuje się na bardzo niskim poziomie, stanowi poniżej 0,01% ogólnej powierzchni obrębu ewidencyjnego w skali rocznej. Czynnikiem ten, jako czynnik o minimalnym znaczeniu, zostanie pominięty w procesie identyfikowania kierunków zmian.
2. W związku z przyjęciem do realizacji Krajowego Programu Zwiększania Lesistości oraz przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej rolnicy wykorzystają możliwość zalesienia gruntów słabych, na których produkcja roślinna jest mało opłacalna i nieefektywna. Ankieta przeprowadzona wśród rolników podczas prac nad formułowaniem Krajowego Programu Zwiększania Lesistości

w Polsce wskazuje na średnie zainteresowanie społeczne przyszłymi zalesieniami użytków rolnych w gminie Leśnica. Wprowadzenie bezpośrednich płatności dla rolników, którzy zdecydują się na zalesienie słabych użytków rolnych (Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich), przewiduje, że w pierwszej kolejności zalesione będą grunty VI klasy bonitacyjnej, przeciętnie około 3,5 ha/rok.

3. Drugi filar wspólnej polityki rolnej stanowi realizację polityki ekorozwoju poprzez ochronę i kształtowanie środowiska przyrodniczego i kulturowego człowieka. Przewiduje się tutaj realizację zabiegów urządzenioworolnych z zakresu kształtowania środowiska, które mają na celu poprawę lokalnego klimatu, polepszenie gospodarki wodą oraz poprawę jakości gleb. Są to inwestycje małopowierzchniowe, do których zaliczono między innymi zadrzewienia śródpolne i oczka wodne. Trudno jest określić powierzchnię, która mogłaby być przeznaczona pod tego rodzaju

użytkowanie. Na chwilę obecną nie prowadzi się żadnych kompleksowych prac związanych z urządzeniem krajobrazu wiejskiego na obszarze gminy Leśnica. Działanie takie wymaga zabezpieczenia finansowego (wykupienia gruntów oraz założenia i pielęgnacji zadrzewień). Pozyskanie gruntów w drodze procesu scalenia i wymiany nie może nastąpić ze względu na dominację własności prywatnej w obrębie Dolna. Sektor publiczny obejmuje około 12% powierzchni obrębu ewidencyjnego, ponad połowę z tego stanowią tereny komunikacyjne, pozostałe grunty, administrowane przez Agencję Nieruchomości Rolnej, zostały wydzierżawione miejscowym rolnikom.

Na podstawie zidentyfikowanych procesów zmian powierzchniowych poszczególnych grup użytków na rysunku 2 przedstawiono perspektywiczną strukturę użytkowania gruntów. Jeżeli nastąpi zalesienie gruntów rolnych VI klasy bonitacyjnej, to wtedy wzrośnie lesistość obszaru. Wskutek tego wzrośnie lesistość wsi z obecnie wynoszącej

RYSUNEK 2. Przewidywana struktura użytkowania gruntów w obrębie Dolna w gminie Leśnica
 FIGURE 2. The prospect structure of land use in Dolna village commune Leśnica

1% do 7,2% w 2020 roku. Jest to bardzo korzystny proces, gdyż jego zalety wynikają nie tylko z pozytywnego oddziaływania zalesień i zakrzaceń na wielkość produkcji roślinnej w rolnictwie, ale również wpływają na miejscowe zwiększenie różnorodności biologicznej oraz atrakcyjność krajobrazu.

Wnioski

1. Zmiany, które nastąpią w ciągu najbliższych 20 lat w strukturze użytkowania gruntów obrębu ewidencyjnego Dolna, będą zmierzały do zwiększenia lesistości obszaru poprzez zalesianie gruntów rolnych o najniższej jakości. Z ekologicznego i krajobrazowego punktu widzenia jest to pożądana tendencja ekorozwoju, dążąca do zapewnienia równowagi między ekologią a gospodarką.
2. Nastąpi znaczące zmniejszenie powierzchni użytków rolnych o 6,2%. Brak danych dotyczących wielkości zysków z produkcji rolniczej na gruntach VI klasy we wsi Dolna uzasadnia dylemat potraktowania tego procesu jako stratę czy też jako korzyść dla rolników. Przeprowadzone badania naukowe wielokrotnie wykazywały nieopłacalność upraw na tak słabych glebach.
3. Zmiany w strukturze użytkowania gruntów będą stale następowały. Będą one niekorzystne dla powierzchni użytków rolnych. Należy więc tymi zmianami pokierować tak, aby przy zmniejszonym warsztacie pracy rolnika odznaczał się on jak największą wartością. Najwła-

ściwszym narzędziem, służącym korzystnemu zarządzaniu przestrzeni, jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy wraz z granicą rolno-leśną, planem urządzeniowo-rolnym i planem urządzenia lasu. Dokumenty te wzajemnie się uzupełniają i w sposób kompleksowy przedstawiają stan aktualny i planowany obszaru wiejskiego, którego dotyczą.

4. U podstaw rozwoju zrównoważonego rolnictwa leży dążenie do zwiększenia głównie efektywności społecznej przez rozwój systemów organizacji produkcji i ich odpowiedniej promocji. Rolnictwo jest strukturą bardzo złożoną i wymaga podejścia kompleksowego (Brodziński 2001). Powinno być możliwe przewidywanie konsekwencji wszelkich działań podejmowanych na obszarach wiejskich. Wynika to z czasu trwania procesów zmian strukturalnych na wsi i w rolnictwie. Pozytywne efekty są wynikiem wieloletniej pracy mieszkańców wsi, służb doradczych i samorządów lokalnych. Należy więc w sposób jasny i precyzyjny określić długofalową politykę rolnictwa i obszarów wiejskich, która nie podlegałaby corocznym modyfikacjom w zależności od chwilowych potrzeb i trendów.

Literatura

AKIŃCZA M., DZIKOWSKA T. 2003: Prognoza użytków rolnych dla województwa opolskiego. Maszynopis.

- BARTKOWSKI T. 1975: Ochrona zasobów przyrody i zagospodarowanie środowiska geograficznego. PWN, Poznań.
- BRODZIŃSKI Z. 2001: Ocena stanu zrównowżenia rolnictwa w województwie warmińsko-mazurskim z wykorzystaniem wybranych wskaźników społeczno-ekonomicznych. *ZP PNR* 478: 105–111.
- BROWN R.L. 2003: Gospodarka ekologiczna. Na miarę Ziemi. Książka i Wiedza, Warszawa.
- CURZYDŁO J. 1999: Zanieczyszczenia ołowiem, kadmem i cynkiem gleb oraz upraw rolnych wzdłuż dróg i projekty rolniczego zagospodarowania terenów przydrożnych. Międzynarodowe Seminarium Ekologiczne „Przejścia dla zwierząt wolno żyjących i przydrożne pasowe zadrzewienia – niezbędnym składnikiem nowoczesnych inwestycji transportowych (autostrady i linie kolejowe)”. Kraków.
- DZIKOWSKA T. 2002: Ocena oddziaływania autostrady na organizację rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Rozprawa doktorska AR we Wrocławiu.
- DZIKOWSKA T. 2003: Przewidywanie zmian w strukturze użytkowania gruntów sprowadzonych lokalizacją i eksploatacją autostrady. *ZN AR w Krakowie* 404, 24: 195–202.
- KOPEĆ S. 1999: Rola użytków zielonych w ochronie wód. Materiały Międz. Konf. Nauk.-Techn. „Rola użytków zielonych i zadrzewień w ochronie środowiska rolniczego”. Kraków-Jaworki.
- KOSTROWICKI A.S. 1980: Biologiczne problemy gospodarki przestrzennej [w:] *Problemy gospodarki przestrzennej* (red.) A. Kukliński. Książka i Wiedza, Warszawa.
- KOSTUCH R. 1979: Ekologiczna rola użytków zielonych w środowisku przyrodniczym kraju. *ZP PNR* 221: 161–167.
- NIETUPSKI T., ŁABĘDZKI H., SPIAK J. 1998: Zróżnicowanie przestrzenne rozwoju rolnictwa [w:] *Przekształcenia obszarów wiejskich makroregionu południowo-zachodniego* (red.) Z. Więckowicz. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu.
- PUCHNIARSKI T.H. 2000: Krajowy program zwiększania lesistości. Poradnik od A do Z. Zalesienia polne. PWRiL, Warszawa.
- RYSZKOWSKI L. 1986: Wykorzystanie rolnictwa dla ochrony środowiska przyrodniczego obszarów wiejskich (na przykładzie Wielkopolskiego Parku Narodowego) [w:] *Kształtowanie obszarów wiejskich w aspekcie ochrony środowiska przyrodniczego. Materiały na seminarium Towarzystwa Urbanistów Polskich*, Warszawa.
- SERWICKI S., KONOPEK J., KIEŁCZEWSKI S. 1990: PGR na Dolnym Śląsku w latach 1946–1986. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu.
- STELMACH M., MALINA R., TKOCZ J., ZUKOWSKI B. 1990: Obszary wiejskie i grunty rolnicze w Polsce. Wyniki badań ankietowych 1988. Instytut Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich, Wrocław.
- STRZELECKI W., SOBCZAK R. 1972: Zalesianie nieużytków i gruntów trudnych do odnowienia. PWRiL, Warszawa.

Summary

Directions of land use changes on example Dolna village in opolskie province.

The changes in land policy of Poland influenced intensive law protection of arable land and forestland. Introduce of payment for the loss of land has given as a result that the rate of loss is at present less. Long-lasting eco-development policy and structural projects of European Union give the farms a chance for improvement of natural resources. This paper presents the land use at present in Dolna village. Future changes result from afforestation of low-quality agricultural land.

Author's address:

Teresa Dzikowska
Akademia Rolnicza we Wrocławiu
Katedra Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich
50-357 Wrocław, ul. Grunwaldzka 53
Poland
e-mail: tesa@kptw.ar.wroc.pl